

Κεφάλαιο Β΄

Ἡ προϊστορία τῆς εἰκόνας

Στὴν πρώτη φάση τῆς ἱστορίας τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου, τῆς προϊστορίας τῆς ἀχειροποίητης εἰκόνας, δὲν ἀπαντᾶ στις πηγές ἀναφορὰ σχετικὴ μετὰ τὸ κειμήλιο τῆς Ἔδεσσας. Ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τοῦ Μανδηλίου ἔχει στὴ διάθεσή του ἀναφορὲς μόνο γιὰ τὶς ἐπιστολὲς τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἀβγάρου μετὰ τὸν Χριστό. Ἡ προϊστορία τοῦ παλλαδίου τῆς Ἔδεσσας ταυτίζεται μετὰ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ, τὶς ὁποῖες πρῶτος παραθέτει ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος, καθὼς καὶ μετὰ ἀναφορὲς γιὰ τὴν ἀποτροπαϊκὴ τους χρῆση ἀπὸ τοὺς κατοικοῦντας τῆς Ἔδεσσας ἀλλὰ καὶ ἄλλων χριστιανικῶν πόλεων¹.

α. Ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου

Σύμφωνα μετὰ τὰ μέχρι τώρα γνωστά, πρῶτος ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος Καισαρείας² ἀναφέρεται στὴν ἱστορία τοῦ τοπάρχου τῆς Ἔδεσσας Ἀβγάρου καὶ στὴν ἀλληλογραφία του μετὰ τὸν Χριστό. Στὸ βιβλίον

τοῦ Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας³, μιὰ ἀπὸ τὶς σημαντικότερες πηγές γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (324-337)⁴, ποὺ γράφτηκε κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 295-313/314⁵, ὁ Εὐσέβιος παρουσιάζει δύο ἐπιστολές, τοῦ τοπάρχου Ἀβγάρου καὶ τὴν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ. Στὶς ἐπιστολὲς ἀναφέρονται τὰ θαύματα τοῦ Χριστοῦ, ἡ φήμη τοῦ ὁποῦ εἶχε περάσει τὶς ὄχθες τοῦ Εὐφράτη ποταμοῦ καὶ εἶχε φθάσει μέχρι τὴν Ἔδεσσα τῆς Συρίας⁶. Ὁ ἴδιος ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει ὅτι ἀνεῦρε τὶς δύο ἐπιστολὲς στὸ ἀρχεῖο τῆς πόλης, τὶς ὁποῖες μετέφρασε πιστὰ ἀπὸ τὰ συριακὰ εἰς τὰ ἑλληνικά⁷.

Σύμφωνα μετὰ τὸν Εὐσέβιο, ἐπειδὴ ὁ Ἀβγαρος ἀσθενοῦσε, πάθει τὸ σῶμα δεινῶ καὶ οὐ θεραπευτῶ, ἔστειλε στὴν Παλαιστίνην τὸν ἐπιστολογράφον του Ἀνανία γιὰ νὰ ἐπιδώσει στὸν Χριστὸ ἐπιστολή, μετὰ τὴν ὁποία τὸν παρακαλοῦσε νὰ ἔλθῃ στὴν Ἔδεσσα καὶ νὰ τὸν θεραπεύσει, ὑποσχόμενος στὸν Χριστὸ πολλὰ τιμὰς⁸. Ὅμως, ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε μετὰ τὸν

1. Guscini, *The Tradition* 38-40.

2. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἔζησε τὸ χρονικὸ διάστημα μετὰξὺ 260-339 καὶ πιθανῶς γεννήθηκε στὴν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης. Τὸ 303 διέφυγε τῶν διωγμῶν καὶ στὴ συνέχεια χειροτονήθηκε ἐπίσκοπος Καισαρείας. Λόγω, ὅμως, τῶν ἀρειανιστῶν ἀποφύων του ἀφορίστηκε, ἀλλὰ τελικὰ, μετὰ τὴν Α΄ Οἰκουμένη Σύνοδο τῆς Νικαίας (325), ἐπανῆλθε στὴν Ὀρθοδοξία. Διατηροῦσε στενὲς σχέσεις μετὰ τὸν Μεγάλον Κωνσταντῖνον καὶ ἔγραψε ἔργα ἐρμηνευτικά, ἀπολογητικά καὶ ἱστορικά. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία του ἀποτελεῖ τὴ σημαντικότερη πηγὴ γιὰ τὴ γνώση τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ἀπὸ τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ ἕως τὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, τὸ 324. Σχετικὰ μετὰ τὸ ἱστοριογραφικὸ του ἔργο βλ. Hunger, *Literatur* I, 249, 297· Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ* I 57-66.

3. Εὐσέβιος Καισαρείας, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* I (13, 1-22, 82-97, Schwarz – Mommsen). Γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου βλ. Barnes, Editions 191-201, καὶ Καρπόζηλος, ὁ.π. 65.

4. Βλ. Καρπόζηλος, ὁ.π. 57.

5. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου βλ. Barnes, Editions 201. Πρὸβλ. καὶ τὴ διαφορετικὴ χρονολόγησιν τοῦ Segal, *Edessa "the blessed city"* 62. Ὁ A. Louth, *The date of Eusebius' Historia Ecclesiastica*, *JThS* 41 (1990) 111-123, ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ γράφτηκε ἀρχικὰ τὸ 313, συμπληρώθηκε τὸ 315 καὶ ὅτι τὸ 325 κυκλοφόρησε στὴν τελικὴ του μορφή.

6. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* I (13, 2, 84, Schwarz – Mommsen). Πρὸβλ. Karaulashvili, *Les caractéristiques de l'identité* 63-70.

7. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* I (13, 5, 84-86, Schwarz – Mommsen): *Ἐχεις καὶ τούτων τὴν ἀνάγραφον μαρτυρίαν, ἐκ τῶν κατὰ Ἔδεσσαν τὸν τμηκάδε βασιλευμένην πόλιν γραμματοφυλακείων ληφθεισῶν· ἐν γοῦν τοῖς αὐτόθι δημοσίοις χάρταις, τοῖς τὰ παλαιὰ καὶ τὰ ἀμφὶ τὸν Ἀβγαρον πραχθέντα περιέχουσι, καὶ ταῦτα εἰς ἔτι νῦν ἐξ ἐκείνου πεφυλαγμένα εὑρηται, οὐδὲν δὲ οἷον καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι τῶν ἐπιστολῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχείων ἡμῶν ἀναληφθεισῶν καὶ τόνδε αὐτοῖς ῥήμασι ἐκ τῆς σύρων φωνῆς μεταβληθεισῶν τὸν τρόπον.* Βλ. Runciman, *Some Remarks* 240. Γιὰ τὰ ἀρχεῖα καὶ τὴ διοικητικὴ ὀργάνωσιν τῆς Ἔδεσσας βλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 20-21, 63. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ 494 ὁ πάπας Γελάσιος Α΄ συγκάλεσε στὴ Ρώμην σύνοδο, ἣ ὁποία ἔκρινε τὶς ἐπιστολὰς αὐτὰς ὡς ἀπόκρυφες, σύμφωνα μετὰ τὸ "Decretum Gelasianum" ποὺ ἐκδόθηκε. Σχετικὰ βλ. Mansi 8, 146-152. Πρὸβλ. ἐπίσης E. von Dobschütz (ed.), *Das Dekretum Gelasianum* (Texte und Untersuchungen 38,4), Leipzig 1912· Rubio – Navarro, *Abgar 9· Rädle*, Abgar 40· Πρὸβλ. καὶ τὴ μετάφρασιν τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἰς τὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν Palmer, *King Abgar of Edessa* 19-20.

8. Εὐσέβιος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* I (13, 6-8, 86-88, Schwarz – Mommsen).

Ἄνανία ἐπιστολὴ στὸν Ἄβγαρο, μὲ τὴν ὁποία ἐνημέρωνε τὸν ἐπιφανῆ παραλήπτη τῆς ὅτι θὰ στείλει μαθητὴ του γιὰ νὰ τὸν θεραπεύσει καὶ νὰ προσφέρει ζωὴ στὸν ἴδιο καὶ στοὺς οἰκείους του⁹.

Τὸ κείμενο τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν¹⁰ εἶναι τὸ ἑξῆς:

Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς γραφείσης ὑπὸ Ἀβγάρου τοπάρχου τῷ Ἰησοῦ καὶ πεμφθείσης αὐτῷ δι' Ἀνανίου ταχυδρόμου εἰς Ἱεροσόλυμα

Ἄβγαρος Οὐχάμα τοπάρχης Ἰησοῦ σωτῆρι ἀγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τόπῳ Ἱεροσολύμων χαίρειν. ἤκουσται μοι περὶ σοῦ καὶ τῶν σῶν ἰαμάτων, ὡς ἄνευ φαρμάκων καὶ βοτανῶν ὑπὸ σοῦ γινομένων. ὡς γὰρ λόγος, τυφλοὺς ἀναβλέπειν ποιεῖς, χωλοὺς περιπατεῖν, καὶ λεπροὺς καθαρίζεις, καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα καὶ δαίμονας ἐκβάλλεις, καὶ τοὺς ἐν μακρονοσίᾳ βασανιζομένους θεραπεύεις, καὶ νεκροὺς ἐγείρεις, καὶ ταῦτα πάντα ἀκούσας περὶ σοῦ, κατὰ νοῦν ἐθέμην τὸ ἕτερον τῶν δύο, ἧ ὅτι σὺ εἶ ὁ θεὸς καὶ καταβάς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα, ἧ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ ποιῶν ταῦτα, διὰ τοῦτο τοῖνον γράψας ἐδεήθην σου σκυλῆναι πρὸς με καὶ τὸ πάθος, ὃ ἔχω, θεραπεῦσαι. καὶ γὰρ ἤκουσα ὅτι καὶ Ἰουδαῖοι καταγογγύζουσί σου καὶ βούλονται κακῶσαι σε. Πόλις δὲ μικροτάτη μοί ἐστι καὶ σεμνή, ἧτις ἐξαρκεῖ ἀμφοτέροις¹¹.

Τὰ ἀντιγραφέντα ὑπὸ Ἰησοῦ διὰ Ἀνανίου ταχυδρόμου τοπάρχῃ Ἀβγάρῳ

Μακάριος εἶ πιστεύσας ἐν ἐμοί, μὴ ἑορακῶς με. γέγραπται γὰρ περὶ ἐμοῦ τοὺς ἑορακότας με μὴ πιστεύσειν ἐν ἐμοί, καὶ ἵνα οἱ μὴ ἑορακότες με αὐτοὶ πιστεύσωσι καὶ ζήσονται. περὶ δὲ οὐ ἔγραψάς μοι ἐλθεῖν πρὸς σέ, δέον ἐστὶ πάντα δι' ἃ ἀπεστάλην ἐνταῦθα, πληρῶσαι καὶ μετὰ τὸ πληρῶσαι οὕτως ἀναληφθῆναι πρὸς τὸν ἀποστείλαντά με. καὶ ἐπειδὴ ἀναληφθῶ, ἀποστελῶ σοὶ τινα τῶν μαθητῶν μου, ἵνα ἰάσηταί σου τὸ πάθος καὶ ζώῃν σοι καὶ τοῖς σὺν σοὶ παράσχηται¹².

Οἱ ἐπιστολὲς αὐτές, ὅπως τὶς μεταφράζει στὰ ἑλληνικὰ¹³ ὁ Εὐσέβιος, φαίνεται ὅτι διασώζουν τὴν παράδοση τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀβγάρου καὶ σ' αὐτές μπορεῖ πιθανότατα νὰ ἐντοπιστεῖ ὁ πυρήνας τῆς ἱστορίας τοῦ Ἱεροῦ Μανδηλίου καὶ ἡ ἀφετηρία τῶν

παραδόσεων γιὰ τὸ κειμήλιο αὐτό.

Πράγματι, σύμφωνα μὲ τὸν Εὐσέβιο, μετὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνάληψή του στοὺς οὐρανοὺς ὁ ἀπόστολος Θωμᾶς ἀπέστειλε στὴν Ἔδεσσα τὸν Θαδδαῖο, ἕναν ἀπὸ τοὺς ἑβδομήκοντα ἀποστόλους, γιὰ νὰ κηρύξει ἐκεῖ τὸν Χριστιανισμό. Μὲ τὸν ἐρχομὸ του στὴν Ἔδεσσα, ὁ Θαδδαῖος ἄρχισε νὰ θεραπεύει διάφορες ἀσθένειες, γεγονός που προκάλεσε τὸν θαυμασμὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Τότε, ὁ Ἀβγαρος, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι ὁ Θαδδαῖος εἶναι ὁ ἀπεσταλμένος ποῦ τοῦ ὑποσχέθηκε ὁ Χριστὸς στὴν ἐπιστολὴ του γιὰ νὰ τὸν θεραπεύσει, κάλεσε πρῶτα κάποιον Γωβία, ὁ ὁποῖος φιλοξενοῦσε τὸν ἀπόστολο, καὶ τὸν διέταξε νὰ φέρει ἐμπρὸς του τὸν Θαδδαῖο¹⁴. Ὁ Ἀβγαρος, συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς συμβούλους του, ὑποδέχθηκε στὸ παλάτι τὸν ἀπόστολο¹⁵. Ἀναφέρεται δὲ ἕνα ὄραμα ποῦ εἶδε ὁ τοπάρχης σχετικὰ μὲ τὴν πιστοποίηση τοῦ πραγματικοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καταγράφεται στὴν ἐπιστολὴ. Ὁ Ἀβγαρος ὁμολόγησε τὴν πίστη του στὸν Χριστὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπίθεση τῆς χειρὸς τοῦ ἀποστόλου στὸν τοπάρχη, ἀμέσως αὐτὸς θεραπεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀσθένεια καὶ ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τοὺς πόνους του. Μετὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἰάσεις, ὁ Ἀβγαρος, ἀφοῦ ζήτησε νὰ συγκεντρωθοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Ἔδεσσας, προέτρεψε τὸν Θαδδαῖο νὰ κηρύξει τὸν χριστιανισμό¹⁶.

Τὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου ἀποτελεῖ σημαντικὴ πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου, ἐπειδὴ οἱ πληροφορίες ποῦ παρέχονται στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία γιὰ τὴν παράδοση περὶ τὸν Ἀβγαρο συγκροτοῦν τὴν παλαιότερη ἀναφορὰ στὸ θέμα, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Εὐσέβιος δὲν ἀναφέρεται στὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου. Εὐλόγα, λοιπόν, προκύπτει τὸ ἐρώτημα γιατί ὁ Εὐσέβιος ἀναφέρει μόνο τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ δὲν ὑπάρχει καμία μνεία γιὰ τὴν ἀχειροποίητη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Στὸ ζήτημα τῆς σιωπῆς τοῦ Εὐσεβίου γιὰ τὸ κειμήλιο τῆς Ἔδεσσας θὰ πρέπει νὰ

9. Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία I (13, 10, 88, Schwarz – Mommsen). Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν γράφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Χριστό. Σχετικὰ βλ. Schwartz, Zur Abgarlegende 61-66· Segal, Edessa "the blessed city" 64-65· Σιώτης, Ἱστορία καὶ θεολογία τῶν ἱερῶν εἰκόνων 67-68, καὶ Συμεωνίδου, Ἀχειροποίητες εἰκόνες 10-11.

10. Οἱ ἐπιστολὲς αὐτές γνώρισαν πολλὰ ἐκδόσεις. Ἀπὸ τὶς παλαιότερες σημαντικὴ εἶναι ἡ ἔκδοση τοῦ Dobschütz, Briefwechsel 425-429, στὴν ὁποία στηρίζεται καὶ ἡ μεταγενέστερη ἔρευνα. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν ἐπιστολῶν βλ. ἐπίσης Karaulashvili, The date of the Epistula Abgari 85-111. Ἡ ἐπιστολὴ περιλαμβάνεται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ στὸ χειρόγραφο 403 τῶν Μετεώρων, ποῦ χρονολογεῖται τὸν 15^ο αἰώνα. Σχετικὰ βλ. Ν. Α. Βέης, Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων. Κατάλογος περιγραφικῶς τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰς μονὰς τῶν Μετεώρων, Α', Ἀθῆναι 1967, 420.

11. Εὐσέβιος, ὁ.π. (13, 6-8, 86-88, Schwarz – Mommsen). Πρὸβλ. καὶ τὴ μετάφραση τοῦ κειμένου αὐτοῦ στὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν Palmer, King Abgar of Edessa 14.

12. Εὐσέβιος, ὁ.π. (13, 10, 88, Schwarz – Mommsen). Πρὸβλ. καὶ τὴ μετάφραση τῆς ἐπιστολῆς στὰ ἀγγλικά ἀπὸ τὸν Palmer, King Abgar of Edessa 14-16.

13. Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία I (13, 11, 90, Schwarz – Mommsen).

14. Βλ. Schwartz, Zur Abgarlegende 61-64. Πρὸβλ. Sauer, Das heilige Mandylion 147-149.

15. Dell'Acqua, L'acqua nella memoria 74-78.

16. Βλ. Εὐσέβιος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία I (13, 11-22, 90-97, Schwarz – Mommsen). Πρόκειται γιὰ μιὰ ἔμμεση ἀναφορὰ στὸν ἐκχριστιανισμὸ τῆς Ἔδεσσας.

ληφθεί ὑπ' ὄψιν ἡ μαρτυρία ὅτι γιὰ τὴ συγγραφή τοῦ κειμένου τοῦ εἶχε ὡς πηγή τὰ σχετικά ἔγγραφα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Ἑδεσσας ἀπ' ὅπου ἀντλήσε τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐπιστολῶν μεταξὺ τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ. Γιὰ ποιὸ λόγο, ὅμως, ὁ Εὐσέβιος δὲν ἀναφέρεται στὴν ἀχειροποίητη εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ; Ὁ Ernst von Dobschütz στὸ παλαιὸ ἀλλὰ πάντα πολὺτιμο βιβλίο του δημοσιεύει τὸ σχετικὸ κείμενο τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἐπισημαίνει τὴ σιωπὴ τοῦ συγγραφέα ἀναφορικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου, ὡστόσο δὲν παίρνει θέση στὸ ζήτημα¹⁷. Ὅρισμένοι μάλιστα μελετητὲς τοῦ θέματος τοῦ κειμηλίου θεωροῦν ὅτι ἡ σιωπὴ αὐτῆ τοῦ Εὐσεβίου συνδέεται μὲ τὴ συχνὰ διατυπωμένη στὴ βιβλιογραφία εἰκονομαχικῆς χροιάς ἀντίληψή του¹⁸. Μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ σιωπὴ τοῦ Εὐσεβίου εἶναι δικαιολογημένη, διότι, ὅπως ἀναφέρουν οἱ μελετητὲς τοῦ θέματος, ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς παραμένει πιστὸς στὸ κείμενο ποὺ μεταφράζει ἀπὸ τὰ συριακὰ στὰ ἑλληνικά¹⁹. Ἐπιπρόσθετα, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ τονισθεῖ ὅτι μὲ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο ὁ Εὐσέβιος, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ὅπως εἶναι εὐλόγο γιὰ τὴν ἐποχὴ του²⁰, ἐπιχειρηματολογεῖ πρωτίστως κατὰ τῆς εἰδωλοατρίας²¹, κατὰ συνέπεια οἱ εἰκονομαχικὲς του ἀντιλήψεις θὰ πρέπει νὰ ἰδωθοῦν

κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική γωνία. Ἐξάλλου, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ παρακάτω, ὁ Εὐσέβιος δὲν εἶναι ὁ μόνος συγγραφέας ποὺ δὲν ἀναφέρει τὴν εἰκόνα τοῦ Ἱεροῦ Μανδηλίου.

Ἐνα σημαντικὸ περιηγητικὸ προσκυνηματικὸ κείμενο, τὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς Αἰθερίας²², ποὺ γράφτηκε περὶ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰώνα, τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ περίοδο μὲ τὴ συγγραφή τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου, παρέχει ἀρκετὲς καὶ σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἡ Αἰθερία ἀναφέρει στὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς ὅτι ἐπισκέφτηκε τὴν Ἑδεσσα ἀπὸ τὶς 19 ἕως τὶς 21 Ἀπριλίου 384²³, περιγράφει τὴν πόλη καὶ ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ τὰ πρῶτα μνημεῖα ποὺ ἐπισκέφτηκε ἦταν ὁ ναὸς, ὅπου κατὰ τὴν παράδοση βρισκόταν τὸ Μαρτύριο τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ²⁴. Ἡ Αἰθερία γράφει ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς ἦταν μεγάλων διαστάσεων καὶ τὸν περιγράφει ὡς νεόκτιστο²⁵. Στὸ ἴδιο κείμενο ἀναφέρεται ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Εὐλόγιος, ἕνας εὐλαβὴς μοναχὸς καὶ ὁμολογητῆς²⁶, τὴν πληροφορήσε ὅτι ἡ πόλη εἶναι εὐλογημένη ἀπέναντι στοὺς Πέρσες καὶ στὶς κατακτητικὲς τοὺς διαθέσεις, λόγω τῆς ὑπαρξῆς στὴν πόλη τοὺς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Χριστοῦ²⁷. Ἡ πληροφορία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ νέο στοιχεῖο στὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου, ἡ φυλακτήρια

17. Dobschütz, *Christusbilder* 103-104.

18. Γιὰ τὸ ζήτημα τῶν εἰκονομαχικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Εὐσεβίου ἐνδεικτικὰ βλ. G. Florovsky, Origen, Eusebius and the Iconoclastic Controversy, *CH* 19 (1950) 77-96· Kitzinger, The cult of images 94· K. Schäferdiek, Zu Verfasserschaft und Situation der epistula ad Constantiam de imagine Christi, *ZKG* 91 (1980) 177-186· St. Gero, The True Image of Christ: Eusebius Letter to Constantia reconsidered, *JThS* 32 (1981) 460-470· H.-G. Thümmel, Eusebius' Brief an Kaiserin Konstantia, *Klio* 66 (1984) 210-222· C. Rapp, Imperial Ideology in the Making: Eusebius of Caesarea on Constantine as 'Bishop', *JThS* 49 (1998) 685-695· A. von Stockhausen, Einige Anmerkungen zur Epistula ad Constantiam des Euseb von Caesarea, στί: T. Krannich – C. Schubert – C. Sode (Hrg.), *Die ikonoklastische Synode von Hiereia* 754, Tübingen 2000, 92-112· C. Sode – P. Speck, Ikonoklasmos vor der Zeit? Der Brief des Eusebius von Kaisareia an Kaiserin Konstantia, *JÖB* 54 (2004) 113-134· T. D. Barnes, Notes on the Letter of Eusebius to Constantia, *SP* 46 (2010) 313- 317· P. van Nuffelen, The Life of Constantine. The Image of an Image, στί: A. Johnson – J. Schott (eds.), *Eusebius of Caesarea. Traditions and Innovations*, Harvard University Press 2013, 133-149. Πρβλ. ἐπίσης καὶ Συμεωνίδου, *Ἀχειροποίητες εἰκόνες* 12.

19. Thümmel, *Frühgeschichte* 29-46. Πρβλ. Palmer, The place of King Abgar in the scheme of Eusebius' Ecclesiastical History, *BAELAC* 8 (1998) 17-19.

20. Thümmel, ὁ.π.

21. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ* I 61-62. Πρβλ. ἐπίσης Thümmel, ὁ.π. 47-53.

22. Ἡ μοναχὴ ἢ ἡγουμένη Αἰθερία ταξίδεψε ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς, ἡ ὁποία πιθανῶς βρισκόταν στὴ βορειοδυτικὴ Ἰσπανία ἢ στὴ νότια Γαλλία, μέχρι τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ κατέγραψε τὸ προσκυνηματικὸ τῆς ταξίδι (Pelegrinatio ad loca sancta) στὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι σημαντικὸ ἀπὸ φιλολογικὴ ἄποψη, κυρίως, ὅμως, γιὰτὶ παρέχει πληροφορίες γιὰ τοὺς τόπους καὶ τὰ μνημεῖα τοὺς ποὺ ἐπισκέφτηκε, καθὼς καὶ γιὰ τὴ λειτουργικὴ ζωὴ στὰ Ἱεροσόλυμα. Βλ. Palmer, *Egeria the Voyager* 39-53, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

23. Égérie, *Journal de voyage* (19, 2, 202-203, Maraval). Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ Ἑδεσσα ἀποτέλεσε τὴν πρώτη πόλη ποὺ εὐλόγησε ὁ ἴδιος ὁ Χριστός. Βλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 73-74· Cerbelaud, L'Évolution de la "Légende d'Abgar" 163-164· Sauer, *Das heilige Mandyllion* 149· Lidov, *The Mandyllion over the Gate* 180. Πρβλ. καὶ P. Devos, *Egeriana*. Nouvelle édition catalane et commentaries divers, *AnBoll* 105 (1987) 163. Γιὰ τὸ θέμα τῆς χρονολόγησής τοῦ ταξιδιοῦ τῆς Αἰθερίας βλ. P. Devos, La date du voyage d'Égérie, *AnBoll* 66 (1967) 165-194.

24. Ὁ Drijvers, *Abgarsage* 389, σημειώνει ὅτι ἡ Αἰθερία ἀναφέρει τὸν ἀπόστολο Θωμᾶ καὶ ὄχι τὸν ἀπόστολο Θαδδαῖο, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι στὸ Ὀδοιπορικὸ τῆς μνημονεῖ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ, στὴν ὁποία ὡς γνωστὸν, ἀναφέρεται ὁ ἀπόστολος Θαδδαῖος. Βλ. ἐπίσης Drijvers, *Abgarsage* 389· Palmer, *Les Actes* 67, 77-78.

25. Égérie, *Journal de voyage*, ὁ.π.· P. Devos, Égérie à Édesse. S. Thomas l'apôtre. Le roi Abgar, *AnBoll* 66 (1967) 381-400· Palmer, *King Abgar of Edessa* 5-8.

26. Rubio – Navarro, *Abgar* 9· Palmer, *King Abgar of Edessa* 8, 11-13· Guscini, *The Tradition* 42-44.

27. Égérie, *Journal de voyage* (19, 6-8, 204-206· 16-18, 210-211, Maraval). Πρβλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 73-74· Cerbelaud, L'Évolution de la "Légende d'Abgar" 163-164· Sauer, *Das heilige Mandyllion* 149· Lidov, *The Mandyllion over the Gate* 180· Lidov, *Holy Face* 195-196.

και αποτροπαϊκή διάσταση του οποίου δεν αναφέρεται από τον Ευσέβιο, όμως στη μεταγενέστερη γραμματεία αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Σε άλλο σημείο η Αιθερία γράφει ότι ο επίσκοπος τη συνόδευσε και την ξενάγησε στο παλάτι του βασιλιά Άβγαρου, όπου της έδειξε, μεταξύ άλλων, ένα άγαλμα του βασιλιά, ενώ η περιηγήτρια μοναχή επισκέφτηκε και άλλα μνημεία της Έδεσσας²⁸. Ο επίσκοπος συνόδευσε την Αιθερία μέχρι την πύλη στα τείχη της πόλης απ' όπου πέρασε ο απόστολος Θαδδαίος. Ο ίδιος της διηγήθηκε την ιστορία ότι, όταν η πόλη δεχόταν επιδρομές από τους έχθρους και την πολιορκούσαν, ο Άβγαρος και οι διάδοχοί του για να αποτρέψουν τους πολιορκητές διάβαζαν την επιστολή του Χριστού στην κεντρική πύλη των τειχών της πόλης. Σε μεταγενέστερα χρόνια οι κάτοικοι της Έδεσσας ανάρτησαν αντίγραφα της επιστολής στα τείχη για να προστατευθούν από τους έχθρους²⁹. Η προσκυνήτρια μοναχή μιλά για την επιστολή του τοπάρχη και την απάντηση του Χριστού³⁰, ωστόσο, η Αιθερία δεν αναφέρεται στην εικόνα του Αγίου Μανδηλίου, το οποίο, εάν υπήρχε, είναι βέβαιο ότι θα το έβλεπε και σίγουρα θα το περιέγραφε στο *Όδοιπορικό* της ως το σημαντικότερο κειμήλιο της πόλης³¹. Φεύγοντας από την Έδεσσα ή Αιθερία έλαβε ως δώρο από τον επίσκοπο αντίγραφα των επιστολών, εκφράζοντας μάλιστα και την ικανοποίησή της για τη δωρεά των αντιγράφων αυτών, κυρίως γιατί θεωρούσε ότι πρόκειται για αυθεντικά αντίγραφα, τα οποία θα μετέφερε ή ίδια στην πατρίδα της και έτσι δεν θα υπήρχε κίνδυνος παραχάραξής τους³².

Στη βιβλιογραφία εμφανίζεται επίσης η άποψη ότι ένας από τους λόγους της σιωπής των πηγών για την εικόνα του Αγίου Μανδηλίου είναι και το γεγονός ότι το έτος 57 μ.Χ. ο Άβγαρος Μα'νου Στ', ο είδωλόλατρες έγγονος και διάδοχος του Άβγαρου, κήρυξε διωγμό κατά των χριστιανών της πόλης³³. Τότε, ο επίσκοπος της Έδεσσας έκρυψε την χειροποίητη εικόνα του Χριστού στα τείχη της πόλης για να μην

καταστραφεί από τους διώκτες³⁴. Η μαρτυρία αυτή μπορεί να δικαιολογήσει τη σιωπή του Ευσεβίου και της Αιθερίας για την ύπαρξη του κειμηλίου, αφού ήταν κρυμμένη στα τείχη της πόλης και είχε προφανώς χαθεί από την ιστορική μνήμη των κατοίκων της Έδεσσας³⁵. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι η άποψη αυτή δεν τεκμηριώνεται από άλλες πηγές, παρά μόνο από τη *Διήγηση* του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου (913-959), έργο πολιτικά και ιδεολογικά φορτισμένο σε σχέση με το κειμήλιο της Έδεσσας, κυρίως, όμως, πρόκειται για κείμενο αρκετά μεταγενέστερο που κινείται στα όρια της παράδοσης. Συνεπώς, η μαρτυρία μπορεί να φαίνεται πειστική, χάνει όμως τη σημασία της ως τεκμηρίου.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι στην πρώτη φάση της ιστορίας του Αγίου Μανδηλίου δεν υπάρχει αναφορά στην χειροποίητη αυτή εικόνα. Δύο συγγραφείς, το έργο των οποίων αποτελεί τη βασική και πρωταρχική πηγή για το θέμα της προϊστορίας του Αγίου Μανδηλίου³⁶, ο Ευσέβιος και η περιηγήτρια μοναχή Αιθερία δεν μνημονεύουν την χειροποίητη εικόνα της Έδεσσας. Αυτή η σιωπή των πηγών δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τις εικονομαχικές αντιλήψεις του Ευσεβίου, ενώ όσον αφορά στην Αιθερία η λεπτομερής περιγραφή των τόπων και των μνημείων που περιηγήθηκε και οι σημαντικές πληροφορίες που παραδίδει δε δικαιολογούν την αποσιώπηση μιας τέτοιας σπουδαιότητας κειμηλίου, όπως η χειροποίητη εικόνα του Χριστού στην Έδεσσα³⁷.

β. Η αποτροπαϊκή χρήση των επιστολών

Η Αιθερία αφηγείται ότι οι επιστολές της αλληλογραφίας του Άβγαρου αποτελούσαν για τους κατοίκους της Έδεσσας το ζωντανό τεκμήριο της ύποσχεσης του Χριστού ότι η πόλη είναι εύλογη από τον ίδιο και ότι κανείς έχθρος δεν μπορεί να την καταλάβει. Οι επιστολές χρησιμοποιήθηκαν, σύμφωνα με την περιγραφή της Αιθερίας, ως αποτροπαϊκά

28. Égérie, *Journal de voyage* (19, 6-8, 204-206: 14-15, 210, Maraval). Πρβλ. Drijvers, *Edessa II 279*· Lavenant, *Edessa 779-780*· Bagatti, (*Edessa*) *Archaeology* 781.

29. Égérie, *Journal de voyage* (19, 13, 210, Maraval). Για το θέμα αυτό πρβλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 74, 76, 176-178· Cameron, *The Sceptic and the Shroud 7*· Lidov, *The Mandylion over the Gate 180*· Palmer, *King Abgar of Edessa* 8-9.

30. Égérie, *Journal de voyage* (19, 11-128, 206-208: 19, 212, Maraval). Βλ. Devos, *Égérie à Édesse 381-400*, και Drijvers, *δ.π.*

31. Πρβλ. και την άποψη του Runciman, *Some Remarks* 241-242.

32. Βλ. Égérie, *Journal de voyage* (19, 19, 212, Maraval). Πρβλ. Dobschütz, *Christusbilder* 104.

33. Πρβλ. και τη διήγηση του Προκοπίου, *δ.π.* (II, 12, 7-11, 208, Wirth, post Haury): *ὅστις δὲ διεδέξατο τὴν βασιλείαν τῶν αὐτοῦ παίδων, ἀνοσιώτατος γεγονὼς ἀπάντων ἀνθρώπων, ἄλλα τε πολλὰ ἐς τοὺς ἀρχομένους ἐξήμαρτε καὶ τὴν ἐκ Ρωμαίων δεδιὼς τίσιν προσεχώρησεν ἐκούσιος Πέρσαις*. Νὰ ἐννοεῖ ὁ Προκόπιος αὐτὸν τὸν διάδοχο τοῦ Ἀβγαροῦ; Πρβλ. και Dobschütz, *Christusbilder* 118.

34. Ο Dobschütz, *Christusbilder* 117, ἀμφισβητεῖ τὸ γεγονός αὐτό.

35. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Διήγησις* 437BC. Για το θέμα βλ. και Συμεωνίδου, *Χειροποίητες εἰκόνες* 14.

36. Palmer, *King Abgar of Edessa* 3-13.

37. Βλ. Dobschütz, *Christusbilder* 115-116, και Palmer, *Egeria the Voyager* 45-47, 49-50. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο όσος Έφραϊμ ο Σύρος αναφέρεται μὲν στὸν ἀπόστολο Θαδδαῖο και στὸν ἐκχριστιανισμό τῆς Έδεσσας, δὲ μνημονεύει, όμως, τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀβγαροῦ μὲ τὸν Χριστό. Σχετικά βλ. Drijvers, *Abgarsage* 389.

σύμβολα και φυλακτήρια τῆς πόλης. Φαίνεται ὅτι ἡ πόλη δὲν ἀντιμετώπιζε ἄμεσα καὶ ἰδιαίτερα προβλήματα πολιορκίας ἀπὸ ἐχθρούς, τουλάχιστον μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 7^{ου} αἰώνα, ὁπότε ἐμφανίστηκε ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Ἑδεσσας ὁ στρατὸς τῶν Περσῶν τοῦ Χοσρόη³⁸. Ἡ ἀπόδοση τοῦ ἀνάλωτου τῆς πόλης στὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ, δηλαδή στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ στὸν Ἀβγαρο, ἀποτελεῖ ἀντίληψη καὶ πρακτικὴ γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ μὲ τὴ χρήση διαφόρων εἰδῶν ἀποτροπαϊκῶν συμβόλων³⁹.

Ὅπως σημειώθηκε καὶ παραπάνω, ἡ Αἰθερία ἀναφέρει, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπισκεψῆς τῆς στὴν Ἑδεσσα ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλης τὴν πληροφόρησε ὅτι σὲ περιπτώσεις κινδύνου καὶ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν, τόσο ὁ βασιλεὺς Ἀβγαρος ὅσο καὶ οἱ διάδοχοί του, χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τοῦ κινδύνου⁴⁰. Στὴ συνέχεια ὁ ἐπίσκοπος διηγήθηκε στὴν Αἰθερία ὅτι οἱ κάτοικοι διάβαζαν τὴν ἐπιστολὴ στὴν κεντρικὴ πύλη τῶν τειχῶν τῆς πόλης καὶ στὸ ἄκουσμα τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ οἱ ἐχθροὶ ὑποχωροῦσαν⁴¹. Ἡ περιηγήτρια μοναχὴ δίνει ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν περιγραφή τῆς τελετουργίας μπροστὰ στὴν πύλη τῆς πόλης. Ἀναφέρει, λοιπόν, ὅτι οἱ κάτοικοι θεωροῦσαν ὡς ἱερὸ τόπο τὴν πύλη τῶν τειχῶν, ἀπὸ τὴν ὁποία πέρασε ὁ ταχυδρόμος Ἀνανίας, μεταφέροντας τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅπου συνάντησε τὸν Χριστό. Ἡ Αἰθερία καταγράφει τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπίσκοπος προσευχήθηκε ὀρθιος μπροστὰ στὴν πύλη καὶ ἔπειτα ἀνέγνωσε τὶς ἐπιστολές. Στὴ συνέχεια ὁ ἴδιος διηγήθηκε στὴν Αἰθερία ὅτι οἱ κάτοικοι σέβονταν τὸν τόπο αὐτὸ καὶ δὲν ἐπέτρεπαν σὲ κανέναν ἀκάθαρτο ἄνθρωπο νὰ περάσει ἀπὸ αὐτὴ, ὅπως ἐπίσης δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ περάσει ἀπὸ τὴν πύλη σορὸς νεκροῦ καὶ πενθούντων ἀνθρώπων⁴². Προφανῶς, ἡ ἀναφορὰ τῆς Αἰθερίας στὴν ἀποτροπαϊκὴ δύναμη τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἡ συ-

νάντησή της μὲ τὸν ἐπίσκοπο τῆς Ἑδεσσας θὰ πρέπει νὰ συνδυαστεῖ μὲ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πόλης καὶ εἰδικότερα τοὺς Πέρσες⁴³.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ θεωρήθηκε στὴ μορφή ἐντοιχισμένης ἐπιγραφῆς πάνω ἀπὸ τὴν πύλη τῶν τειχῶν τῆς Ἑδεσσας ὡς τὸ ὑπέρτατο φυλακτήριο μὲ ἐξαιρετικὴ δύναμη, περισσότερη καὶ ἀπὸ κάθε ἄλλη μορφή φυσικῆς, στρατιωτικῆς ἄμυνας.

Τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς χρησιμοποιήθηκε ἀποτροπαϊκὰ καὶ σὲ ἄλλες πόλεις, θέλοντας ἔτσι οἱ κάτοικοί τους νὰ δείξουν ὅτι ἡ πόλη τους μετέχει τῆς εὐλογίας καὶ τῆς θεϊκῆς προστασίας, ὅπως καὶ ἡ Ἑδεσσα, τὸ πρότυπό τους⁴⁴. Οἱ κάτοικοι τῶν Φιλιππῶν, ἀκολουθώντας τὴν πρακτικὴ τῶν Ἑδεσσηνῶν, εἶχαν τοποθετήσει δύο μαρμάρινες ἐπιγραφές ἐξωτερικὰ στὴν εἴσοδο τῶν τειχῶν τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς πόλης τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας⁴⁵. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Φίλιπποι μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὶς ἀρχές τοῦ 4^{ου} αἰώνα γνώρισαν μιὰ περίοδο ἀκμῆς. Ἡ πόλη ἦταν ἔδρα Μητροπολίτη, ἀνοικοδομήθηκαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σημαντικὰ κτήρια καὶ λαμπροὶ ναοί. Ὡστόσο, σύμφωνα μὲ παλαιότερους μελετητές, ἡ περίοδος τῆς ἀκμῆς φαίνεται νὰ τελειώνει, ὅταν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4^{ου} αἰώνα καταγράφονται ἐπιθέσεις τῶν Βησιγόθων (395-397), ἀργότερα τῶν Οὐννων (430-447), τῶν Ὀστρογόθων (471-473), τῶν Ἀντῶν (517) καὶ τῶν Σλάβων (550). Οἱ ἐπιδρομεῖς λεηλατοῦν καὶ ἐρημώνουν τὴν περιοχὴ καὶ τὴν ἴδια ἐποχὴ καταστράφηκε ἡ ἐκτὸς τῶν τειχῶν κοιμητηριακὴ Βασιλικὴ⁴⁶ καὶ εἶναι πιθανὸ νὰ πολιορκήθηκε ἡ πόλη τῶν Φιλιππῶν. Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ἐπιβουλῶν αὐτῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πρακτικὲς πολεμικὲς προετοιμασίες, οἱ κάτοικοι προσέφυγαν καὶ στὴ μεταφυσικὴ, σύνθετες ἄλλα καὶ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς καθημερινῆς ζωῆς τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρώπου⁴⁷. Ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴν παράδοση, οἱ κάτοικοι τῶν

38. Σχετικὰ βλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 115-117, 156-162. Πρβλ. Guscini, *The Tradition* 219-239.

39. Dobschütz, *Christusbilder* 104-105. Πρβλ. Lidov, *Holy Face* 195.

40. Égérie, *Journal de voyage* (19, 6-8, 204-206, 16-18, 210-211, Maraval). Πρβλ. Drijvers, *Edessa II* 279, καὶ Segal, *Edessa "the blessed city"* 73-74.

41. Égérie, *Journal de voyage* (19, 13, 210, Maraval).

42. Égérie, *Journal de voyage* (19, 16-17, 210-212, Maraval).

43. Drijvers, *Edessa II* 279. Βλ. καὶ Lidov, *The Mandylion over the Gate* 180.

44. Βλ. Lidov, ὁ.π. 180-181, καὶ ὁ ἴδιος, *Holy Face* 196.

45. Γιὰ τὴν πόλη τῶν Φιλιππῶν κατὰ τὴν παλαιохριστιανικὴ καὶ πρωτοβυζαντινὴ περίοδο βλ. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'histoire et d'archéologie*, 1-2, Paris 1945. A. Avramea, *Philippi. Tabula Imperii Romani*. 35 I. Academie d'Athènes, 1993. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, *BCH*, Supplementum 16, 1988 405-410. Ch. Pennas, "Early Christian Burials at Philippi", *ByzForsch* 21 (1995) 215-229.

46. Ὁ κοιμητηριακὸς αὐτὸς ναὸς βρίσκεται στὸν σημερινὸ οἰκισμὸ τῶν Κρηνίδων. Γιὰ τὴ βασιλικὴ βλ. Στ. Πελεκανίδης, Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιохριστιανικὴ βασιλικὴ τῶν Φιλιππῶν, *AE* (1995) 114-179.

47. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ βυζαντινοὶ θεωροῦσαν τὰ τείχη τῆς πόλης τοὺς ἱερά, διότι ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ὀχύρωσης τῶν πόλεων ἐξαρτιόταν ἡ προστασία τους ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς πολιορκητὲς καὶ τελικὰ ἡ ἐπιβίωσή τους. Συνεπῶς, εἶχαν μιὰ συναισθηματικὴ σχέση καὶ ἐξάρτηση μὲ αὐτά. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐντοίχιζαν στὶς ἐπιφάνειες τῶν τειχῶν καὶ τῶν πύργων ἀποτροπαϊκὰ καὶ ἱερὰ σύμβολα, ὅπως κεραμοπλαστικὸς σταυροὺς, εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ ἁγίων. Περισσότερα βλ. *Δοκίμιο γιὰ τὴν Ὀχυρωτικὴ στὸ Βυζάντιο. Ὁ βορειοελλαδικὸς χώρος, 4^{ος} - 15^{ος} αἰ.*, Θεσσαλονίκη, Ὀκτώβριος 2001 - Ἰανουάριος 2002, Ἀθήνα 2001, 63-65.

Εἰκ. 4. Φίλιπποι. Ἐπιγραφή μετὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ. (Φωτ.: Picard, Recueil).

Φιλίππων ἐντοίχισαν δύο ἐπιγραφές στὴν πύλη τῆς Νεαπόλεως ἐξωτερικὰ τῶν τειχῶν ὡς φυλακτῆρια καὶ γιὰ λόγους ἀποτροπῆς τῶν παντοειδῶν ἐχθρῶν ποὺ ἐπιβουλεύονταν τὴν πόλη.

Ἡ μαρμαρίνη αὐτὴ ἐπιγραφή χρονολογεῖται τὸν 5^ο – 6^ο αἰῶνα καὶ ἀνακαλύφθηκε τὸ 1914 ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους Ch. Avezou καὶ Ch. Picard τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς (Εἰκ. 4-7)⁴⁸, καὶ πρόσφατα ἀπὸ τὸν Pilhofer⁴⁹. Ἡ πρώτη ἐπιγραφή μετὰ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀβγάρου ποὺ στάλθηκε στὸν Χριστὸ εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

[+ Ἀβγα]ρος Οὐχαμᾶ τοπάρχης Ἰ(ησο)ῦ ἀ[γαθῶ
σ(ωτῆ)ρι ἀναφανέντι] / [ἐν πόλει Ἰεροσολύμων χαίρειν.
[vacat] / [Ἦχουσταί μοι τὰ περὶ σοῦ κ(αι) τῶν σῶ[ν
ιαμάτων, ὡς ἄνευ] / βοταν]ῶν κ(αι) φαρμάκων ὑπὸ σοῦ
γι[νομένων, -----] / [- λόγ]ω τυφλοὺς ἀναβλέπειν
ποιεῖς, χωλοὺς [περιπατεῖν, vac.?] / [κ(αι) λεπρο]ὺς κα-
θαρ[ίζεις] κ(αι) ἀκάθαρτα [πνεύματα ἐκβάλλεις κ(αι)]
/ [τοὺς ἐν μ]ακρονοσί[α βασιανζομένους θεραπεύεις.] /
[Ταῦτ]α πά[ν]τα ἀκού[σας περὶ σοῦ, -----] / ἢ ὅτι σὺ

εἶ ὁ Θεός [---, ἡ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ ποιῶν] / ταῦτα.
Ἰδοῦ, [--- ἐδεήθην σου σκυληναί πρὸς με] / κ(αι) τὸ
πάθος [ὃ ἔχω θεραπεῦσαι. ----- καταγογγύζου] - / σὶν
σου κ(αι) ὑ[-----] · πόλις] / μικροτ[άτη μοί
ἐστὶ κ(αι) σεμνή, ἣτις ἐξαρκεῖ ἀμφοτέροις. +]⁵⁰.

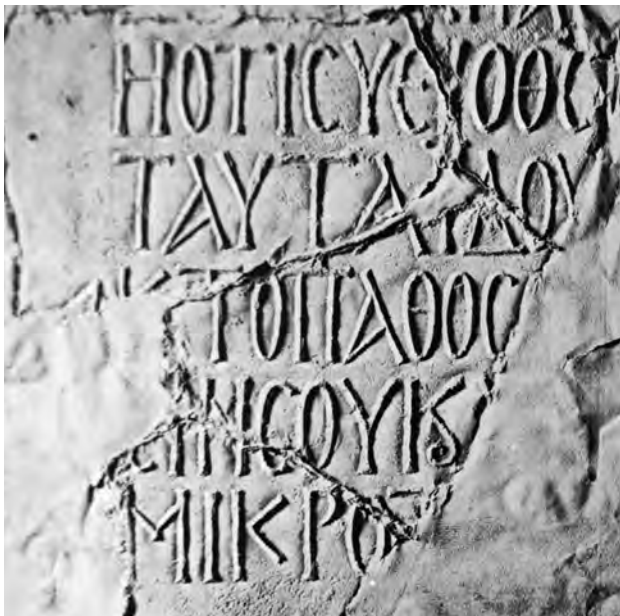
Ἡ δευτέρα ἐπιγραφή μετὰ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς
τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Ἀβγαρο εἶναι ἡ ἑξῆς:

[+ Μακάριος εἶ πιστεύσας ἐν ἐμοὶ μὴ ἔορα] / κῶς με-
γέγραπται γὰρ περὶ ἐμοῦ τοὺς ἔο] / [ρακότας με μὴ πι-
στεύσειν ἐν ἐμοὶ κ(αι) ἴνα] / [οἱ μὴ ἔορακότες με αὐτοὶ
πιστεύσωσι κ(αι)] / [ζήσον]τα[ι· περὶ δὲ οὗ ἔγραψάς μοι
ἐλθεῖν] / [πρὸς] σε δ[έον ἐστὶ πάντα δι' ἃ ἀπεστάλην]
/ [ἐνταῦθ]α πληρῶσαι κ(αι) οὕτως ἀναληφθῆναι] /
[πρὸς τ]ὸν ἀπ[οστειλαντά με ----- κ(αι)] / [ἐπει]δὴν
ἀν[αληφθῶ -----] / [ἀποσ]τέλλω σοί τινα τῶν
μαθητῶν μου ἴνα?] / [ζω]ὴν αἰών[ιον κ(αι) εἰρήνην κ(αι)
σοὶ κ(αι) τοῖς] / [σ]ὺν σοὶ π[αράσχηται κ(αι) τῇ πό]λει
σο[υ -] / [-] πρὸς τὸ [μηδέν]α τῶν ἐχθρῶν σου [ἐξου] /
[σίαν τ]αύτ[ης ἔχειν ἢ σχεῖν π[οτ]ε. +]

48. Σχετικὰ βλ. Dobschütz, *Christusbilder* 422-486, καὶ Feissel, *Recueil* 185. Πρὸβλ. Lemerle, *Philippe* 86-90· Ch. Picard, *Un texte nouveau de la correspondance entre Abgar d'Osroène et Jésus-Christ gravé sur une porte de ville, à Philippes (Macédoine)*, BCH 44 (1920) 41-69· F. Nau, *Une inscription grecque d'Édesse. La lettre de N.-S. J.-C. à Abgar*, *Revue de l'orient chrétien* 21 (1918-1919) 217-218. Σημειώνεται ὅτι ἡ φωτογραφία ποὺ δημοσιεύουν οἱ Γάλλοι ἀνασκαφεῖς εἶναι, ὅπως μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς, ἀπόγραφο τῆς ἐπιγραφῆς. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀποψη τοῦ καθηγητῆ Ἀριστοτέλη Μέντζου, ἡ ἐπιγραφή ποὺ δημοσιεύουν οἱ Γάλλοι δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ τὸν 5^ο ἢ 6^ο αἰῶνα (Pilhofer, *Philippi* 153), ἀλλὰ εἶναι μεταγενέστερη καὶ θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνα. Ὅσο δὲ γιὰ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀποψη τοῦ Ἀ. Μέντζου, ἐπάνω ἀπὸ τὸ θέατρο δὲν χρονολογοῦνται τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδο, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀνοικοδομήθηκαν μετὰ τὸν 7^ο καὶ 8^ο αἰῶνα.

49. Pilhofer, *Philippi* 149-151, μετὰ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφία.

50. Τὴν ἐπιγραφή ἐξέδωσε ὁ Feissel, *Recueil* 186.

Εικ. 5α-5β. Φίλιπποι. Έπιγραφή με την έπιστολή του Άβγάρου και του Χριστού. (Φωτ.: Picard, Recueil).

Η τοποθέτηση έπιγραφής με τὸ κείμενο τῶν έπιστολῶν τοῦ Άβγάρου και τοῦ Χριστοῦ άπαντά και στην Έφεσο⁵¹. Πρόκειται για έντοχιμισμένη έπιγραφή τοποθετημένη στο ύπερθυρο ιδιωτικῆς κατοικίας⁵².

+ Αὔγαρος Οὐκάμα τοπ[ά]ρχης Ἰησοῦ ἀγαθῷ Σωτήρι ἀναφανέντι ἐν πόλι Ἱεροσολύμων χέριν. Ἦκουστέ μοι τὰ περι σοῦ και τῶν σῶν ἰαμάτων ὡς ἄνευ / φαρμάκων και βωτανῶν ὑπ[ὸ] σοῦ γινομένων τυφλοὺς ἀναβλέπειν ποιεῖς, χωλοὺς πε[ρι]πατῖν, λεπροὺς καθαρῖζεις και ἀκάθαρτα πνεύματα και δέμονας ἐκβάλλεις / και τοὺς μὲν μακρονοσ[ία] ταῦτα πάντα ἀκούσας περι σοῦ κατά νοὺν ἐθέμην τὸ ἕτερον τῶν δύο, / ἦ ὅτι σοι εἶ ὁ υἱ(ὸ)ς τοῦ Θε(εο)ῦ και καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα, ἦ ὅτι σοι εἶ ὁ Θε(εὸ)ς [κ]αι καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ποιεῖς ταῦτα· διὰ τοῦτο γράψας / ἐδεήθην σοῦ σκυληῖναι προς με και τὸ πάθος ὃ ἔχω θεραπεῦσαι. Ἦκουστέ μοι γὰ[ρ] ὅτι Ἰουδαῖοι καταγογγύζουσίν σου και βούλονται κακῶσέ σοι· πόλις δέ μοι[σ] ἐστιν μικροτάτη και σεμνή ἥτις ἐξαρκῖ ἀμφοτέροις + / + Τὰ ἀντιγραφέντα παρὰ τοῦ Δεσπότη διὰ Ἀνανίου ταχυδρόμου. / + Μακάριος ὁ πιστεύσας [ἐ]ν ἐμοὶ μὴ ἔωρακῶς με. Ἐγραπται γὰρ περι ἐμοῦ· οἱ ἔωρακότες με μὴ πιστεύσουσιν ἐν ἐμοὶ και οἱ μὴ ἔωρακότες [με] / πιστεύσουσιν και ζήσον[τ]ε. Περι δὲ οὐ ἔγραψάς μοι ἔλθιν προς σε δέον ἐ[στ]ῖν πάντα, δι' ἃ ἀπεστάλην, πληρῶ[σαι] τὰ πάντα και μετὰ τὸ πληρῶ[σαι] / τὰ πάντα ἀναληφθῆναι προς τὸν ἀποστειλάντά με και ἐπιδὰν ἀναλημφθῶ ἀποστέλλω τινὰ τῶν μαθητῶ[ν] μου, ὅστις εἰάσεται σου / τὸ πάθος και ζωήν σοι παράσχη και τοῖς σὺν σοὶ ωσιν (sic) και τῇ πόλι τῇ σῇ μηδένα τῶν ἐχθρῶν τῶν σῶν ἐξου[σί]αν ταύτης ἔχιν ἢ σὺν ποτέ. +⁵³.

Εικ. 6. Φίλιπποι. Έπιγραφή με την έπιστολή του Άβγάρου και του Χριστού. (Φωτ.: Picard, Recueil).

51. Dobschütz, *Christusbilder* 422-486. Πρβλ. και Lidov, *Holy Face* 196.

52. Grégoire, *Recueil* 37-39.

53. Τὴν έπιγραφή ἐξέδωσε ὁ Grégoire, *Recueil* 37.

Εικ. 7. Φίλιπποι. Έπιγραφή με την έπιστολή του Άβγαρου και του Χριστού. (Φωτ.: Picard, Recueil).

Τήν αποτροπαϊκή χρήση τών έπιστολών τής Έδεσσας παρουσιάζει αναλυτικά και ό ιστορικός Προκόπιος, ό όποιος μεταφέρει την πληροφορία ότι στο τέλος τής έπιστολής του Χριστού δίνεται ή υπόσχεση στον Άβγαρο ότι ή Έδεσσα δέν θά καταληφθεί από τους έχθρούς⁵⁴. Ό Προκόπιος συνειδητά ή άσυνειδητα μεταφέρει στο κείμενό του αυτό την προσθήκη τής σχετικής φράσης στην έπιστολή του Ίησού, στην όποία αναγράφεται ότι και τή πόλει σου ποιήσει τό ικανόν προς τό μηδένα τών έχθρών κατισχύσαι αύτής έως τής συντελείας του κόσμου⁵⁵. Οι έπιστολές που φυλάσσονταν στην Έδεσσα τής προσέδωσαν τον χαρακτηρισμό τής ευλογημένης πόλης⁵⁶, τής άτρωτης από τις έπιθέσεις και τις έχθρικές έπιβουλές: λειτουργούσαν συνεπώς οί έπιστολές ως φυλακτήρια⁵⁷.

Προβληματίζει ή άποψη του Προκοπίου ότι με την πάροδο του χρόνου ή φράση αύτη φαίνεται να διαγράφηκε από τή συλλογική μνήμη τών κατοίκων τής Έδεσσας⁵⁸, ώστόσο χρησιμοποιούσαν την έπιστολή του Χριστού ως φυλακτήριο στις πύλες τών τειχών τής πόλης για την άποτροπή κάθε έχθρικής έπιβουλής, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση τών έπιδρομών τών Περσών⁵⁹. Σχετική με τό θέμα τής αποτροπαϊκής λειτουργίας τών έπιστολών είναι και ή αφήγηση του ίδιου ιστορικού για ένα θαυμαστό γεγονός που συνέβη στον Χοσρόη στη διάρκεια τής έπιδρομής του κατά τής Έδεσσας. Διηγείται, λοιπόν, ότι μόλις έφθασε ό Πέρσης βασιλιάς μπροστά στην Έδεσσα ένα ισχυρό ρεύμα άέρα τον κτύπησε στο πρόσωπο, με άποτέλεσμα να άποθαρρυνθεί και να

54. Προκόπιος, 'Υπέρ τών πολέμων (II, 12, 23-24, 207, Wirth, post Haury): Φασί δέ και τουτο αυτόν έπειπείν, ως ούδδ ή πόλις ποτέ βαρβάρους άλώσιμος έσται. Για τό κείμενο βλ. A. Kaldellis, Procopius' Persian War and Literary Analysis, στό: R. Macridis (ed.), *History as Literature in Byzantium*, Farnham 2010, 271-273.

55. Dobschütz, ό.π. Με τή φράση αύτη τής έπιστολής ή Έδεσσα άποτέλεσε την πρώτη πόλη που ευλόγησε ό ίδιος ό Χριστός. Πρβλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 73-74' Cerbelaud, L'Évolution de la "Légende d'Abgar" 163-164' Sauer, *Das heilige Mandylion* 149' Lidov, *The Mandylion over the Gate* 180. Είναι άξιομνημόνευτο ότι ή τελευταία αύτη φράση τής έπιστολής του Χριστού προς τον Άβγαρο δέν αναφέρεται στο σχετικό κείμενο που παραδίδει ό Ευσέβιος. Ωστόσο, ή φράση άπαντά στο κείμενο τών έλληνικών παπύρων και στη Διδασκαλία του Θαδδαίου. Πρβλ. και Drijvers, *Abgarsage* 389.

56. Σχετικά βλ. Segal, *Edessa "the blessed city"* 62-78. Πρβλ. και Sauer, ό.π.

57. Προκόπιος, 'Υπέρ τών πολέμων (II, 12, 23-27, 207, Wirth, post J. Haury): φασί δέ και τουτο αυτόν άντειπειν, ως ούδδ ή πόλις ποτέ βαρβάρους άλώσιμος έσται. τουτο τής έπιστολής τό άκροτελεύτιον οί μέν εκείνου του χρόνου την ιστορίαν ξυγγράφαντες ούδαμη έγνωσαν· ού γάρ ουν ούδδ πη αυτού έπεμνήσθησαν. Έδεσσηνοι δέ αυτό ξύν τή έπιστολή εύρέσθαι φασίν, ώστε, άμέλει και ανάγραπτον ούτω την έπιστολήν άντ' άλλου του φυλακτηρίου έν ταίς τής πόλεως πεποιήνται πύλαις.

58. Προκόπιος, ό.π. (II, 12, 24-27, 207, Wirth, post Haury): τουτο τής έπιστολής τό άκροτελεύτιον οί μέν εκείνου του χρόνου την ιστορίαν ξυγγράφαντες ούδαμη έγνωσαν· ού γάρ ουν ούδδ πη αυτού έπεμνήσθησαν.

59. Προκόπιος, ό.π. (II, 12, 1-4, 208, Wirth, post Haury): και ανάγραπτον ούτω την έπιστολήν άντ' άλλου του φυλακτηρίου έν ταίς τής πόλεως πεποιήνται πύλαις. γέγονε μέν ουν υπό Μήδοις χρόνω τινι ύστερον, ούχ άλούσα μέντοι, άλλα τρόπω τοιώδε. Βλ. και Προκόπιος, ό.π. (II, 12, 14-21, 208, Wirth, post Haury): αυτόν προσποιείσθαι έπιμελές έστι, τεκμαιρόμενος οίς έν τοίς κατ' έμέ χρόνοις γέγονεν, άπερ έν τοίς καθήκουσι λόγοις δηλώσω. Και μοί ποτε έννοια γέγονεν ως ει μη ταύτα, άπερ έρρήθη, ό Χριστός έγραψεν, άλλ' ότι ές τουτο δόξης άνθρωποι ήλθον, φυλάξει δια τουτο άνάλωτον έθέλει την πόλιν, ως μήποτε αυτοίς πλάνης τινά σκηψιν διδοίη. ταύτα μέν ουν όπη τώ θεώ φίλον, ταύτη έχέτω τε και λεγέσθω.

μὴν μπορεῖ νὰ συνεχίσει τὴν πολιορκία τῆς πόλης⁶⁰. Ἦταν φαίνεται τόσο ἰσχυρὸ τὸ κτύπημα, ὥστε ὁ Χοσρόης μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀμιδας⁶¹ ζήτησε ἀπὸ τοὺς μάγους συμβούλους ποὺ τὸν συνόδευαν νὰ τὸν πληροφορήσουν, ἐὰν ἡ Ἔδεσσα εἶναι πράγματι ἀτρωτή. Οἱ σύμβουλοι τοῦ ἀπάντησαν θετικά, ὅτι δηλαδὴ μὲ κανέναν τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει τὴν πόλη. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπάντηση αὐτῆ, ἀφηγεῖται ὁ Προκόπιος, ὁ Χοσρόης πείστηκε καὶ στράφηκε μὲ τὸν στρατὸ του κατὰ τῆς πόλης Κωνσταντίας⁶².

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι ἡ φυλακτήρια καὶ ἀποτροπαϊκὴ χρῆση τῶν ἐπιστολῶν δὲν περιορίζοταν μόνο στὸν δημόσιο, ἀλλὰ ἐφθανε καὶ στὸν ἰδιωτικὸ χῶρο. Τὸ παλλάδιον τῆς Ἔδεσσας, οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ, μετατράπηκε μὲ τὸν χρόνο σὲ προσωπικὸ φυλακτήριον⁶³. Ἡ πρακτικὴ αὐτὴ γνώρισε ἰδιαίτερη ἀποδοχὴ σὲ πολλὰς περιοχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Στὴν περιοχὴ τῆς Γεωργίας οἱ χριστιανοὶ ἔφεραν μαζί τους τὰ λεγόμενα «avgarozi», τὰ ὁποῖα περιεῖχαν λέξεις ἀπὸ τὸ κείμενο τῶν ἐπιστολῶν⁶⁴. Ὁ Alexei Lidov προσθέτει δύο πρῶιμα παραδείγματα ποὺ τεκμηριώνουν τὴν χρῆση τῶν ἐπιστολῶν ὡς «φυλακτῶν» (amulet)⁶⁵. Τὸ πρῶτο εἶναι ἓνας κοπτικὸς πάπυρος ποὺ φυλάσσεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο (Oriental 4919/2) καὶ ὁ ὁποῖος περιέχει κείμενο τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀβγάρου, καθὼς καὶ τὶς πρῶτες λέξεις ἀπὸ τὰ τέσσερα εὐαγγέλια καὶ τὸ δεύτερο παράδειγμα εἶναι ἓνας ἑλληνικὸς πάπυρος ποὺ βρέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν στὸν οἰκισμὸ Nessana ἀνατολικά τῆς Ἱερουσαλήμ⁶⁶.

Συνεπῶς, ἡ φράση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Χριστοῦ

γιὰ τὴν εὐλογία τῆς Ἔδεσσας ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν γιὰ τὴν ἀποτροπαϊκὴ χρῆση τῆς ἐπιστολῆς ἢ ἀποσπασμάτων της ὡς φυλακτηρίων⁶⁷. Μὲ ἀφετηρία τὴν ἀποτροπαϊκὴ χρῆση τῶν ἐπιστολῶν ἢ πρακτικὴ αὐτὴ μετατρέπεται σὲ παράδοση. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο ἀπαντῶνται σὲ ὑπέρθυρα ναῶν καὶ ἰδιωτικῶν κατοικιῶν ἐπιγραφές μὲ ἀποτροπαϊκὸ περιεχόμενο. Οἱ ἐπιγραφές αὐτὲς μπορεῖ νὰ μὴ ἀναφέρονται στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀβγάρου καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὡστόσο, ἔμμεσα παραπέμπουν στὴν ἴδια πρακτικὴ ἀποτροπῆς καὶ διαφύλαξης τῆς ἱερότητας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδιωτικότητας τῶν χώρων, ἀντίληψη ποὺ πιθανῶς παραπέμπει στὴ χρῆση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀβγάρου κατὰ τὴν πρῶιμη βυζαντινὴ περίοδο. Παρατίθεται ἐνδεικτικὰ τὸ κείμενο τῆς ἀκόλουθης ἐπιγραφῆς: † *Εἰ μὲν φύλος πέφυκες ἤσελθε χαῖρων / εἰ δὲ ἐχθρὸς καὶ βάσκανος γέμωντος δόλου / πόρω πόρω πέφυγε τῆς πύλης ταύτης / ξιφειφόρως γὰρ ἴσταμαι φυλάτειν τήνδε*⁶⁸.

Ἐπομένως, στὴ φάση αὐτῆ τῆς προΐστορίας τοῦ Ἱεροῦ Μανδηλίου οἱ φιλολογικὲς πηγὲς ποὺ ἔχουν διασωθεῖ δὲ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ τῆς εἰκόνας. Στὶς πηγὲς ἀναφέρονται μόνο οἱ ἐπιστολὲς τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἀβγάρου μὲ τὸν Χριστό, οἱ ὁποῖες ἀντιμετωπίστηκαν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς ὡς ἓνα ἱερὸ κείμενο, ὡς ἓνα ἰδιαίτερο κειμήλιο μὲ θαυματουργικὴ καὶ ἀποτροπαϊκὴ δύναμη. Τὴ δύναμη αὐτῆ τῶν κειμένων τῶν ἐπιστολῶν μαρτυρεῖ ἡ τοποθέτησή τους ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλη τῶν τειχῶν τῆς Ἔδεσσας καὶ στὴ συνέχεια καὶ ἄλλων πόλεων, ὡς ἀποτροπαϊκὸ σύμβολο ἢ ἀκόμη γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ ἱερότητα ἐνὸς τόπου⁶⁹.

60. Προκόπιος, ὁ.π. (II, 12, 4-8, 20,9 Wirth, post Hauray): *μόλις δὲ ἀγγιστα Ἐδέσεως γενομένῳ Χοσρόῳ ρεύματός φασιν ἐς τὸ πρόσωπον ἐπιπεσόντος ἐπῆρθαι τὴν γνάθον. διὸ δὴ τῆς μὲν πόλεως ἀποπειρᾶσθαι οὐδαμῆ ἤθελε, Παῦλον δὲ πέμψας κρήματα Ἐδησηνοῦς ἤτει.*

61. Σχετικὰ μὲ τὴν πόλη βλ. Palmer, Les Actes 77-78, καὶ ὁ ἴδιος, The Logos of the Mandylyon 206-207.

62. Προκόπιος, ὁ.π. (II, 12, 15-24, 210, Wirth, post Hauray): *ἐπειδὴ γὰρ Καβάδης Ἀμίδαν εἶλεν, Ἔδεσσάν τε καὶ Κωνσταντίναν ἐξελεῖν ἤθελεν. ἀλλ' Ἐδέσεως μὲν ἀγχοῦ γενόμενος τῶν μάγων ἀνεπυθάνετο εἶ οἱ ἀλώσιμος ἢ πόλις ἔσται, δείξας τῇ δεξιᾷ χειρὶ τὸ χωρίον αὐτοῖς. οἱ δὲ αὐτῶ τὴν πόλιν ἀλώσεσθαι οὐδεμιᾶ μηχανῆ ἔλεγον, τεκμαιρόμενοι, ὅτι δὴ τὴν δεξιὰν αὐτῆ χεῖρα προτείνας, οὐχ ἀλώσεως ταύτη οὐδὲ ἄλλου ὄτουοῦν χαλεποῦ ξύμβολον, ἀλλὰ σωτηρίας διδοίη. καὶ ὅς ταῦτα ἀκούσας, ἐπέθετό τε καὶ ἐπῆγεν ἐπὶ Κωνσταντίναν τὸ στράτευμα.*

63. Πρβλ. Palmer, Les Actes 81.

64. Σχετικὰ βλ. Z. Skhirtladze, Canonizing the Apocrypha: the Abgar Cycle in the Alaverdi and Gelati Gospels, στό: H. Kessler – G. Wolf, *The Holy Face and the Paradox of Representation*, Bologna 1998, 69-93. Πρβλ. ἐπίσης Lidov, The Mandylyon over the Gate 181· ὁ ἴδιος, Holy Face 196.

65. Lidov, Holy Face 196.

66. L. Casson – L. E. Hettich, Letter of Abgar to Christ and Christ's Reply, στό: *Excavations at Nessana II*, Literary papyri, Princeton 1950, 143-147. Πρβλ. καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Lidov, The Mandylyon over the Gate 181, σμ. 17, καὶ ὁ ἴδιος, Holy Face 196. Ὁ Drijvers, Abgarsage 390, σμ. 1, ἀναφέρει περιπτώσεις ἀποτροπαϊκῆς χρῆσης τῆς ἐπιστολῆς σὲ σπήλαια τῆς Ἔδεσσας καὶ σὲ περιοχὰς τοῦ Πόντου. Ὁ Lidov, Holy Face 211, σμ. 18, μνημονεύει καὶ τὸν πάπυρο τῆς Ὁξυρρύγχου (Oxy. Pap. 4469) μὲ τὴν ἴδια θεματολογία.

67. Πρβλ. Drijvers, ὁ.π.

68. Ἡ ἐπιγραφή αὐτῆ βρῖσκεται στὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Φιλοθέου Ἁγίου Ὁρους, στό ὑπέρθυρο τῆς εἰσόδου ποὺ ὁδηγεῖ στό παρεκκλήσιον τῶν Ἀρχαγγέλων, καὶ χρονολογεῖται στό β' μιστὸ τοῦ 18^{ου} αἰώνα. Προσωπικὲς σημειώσεις.

69. Πρβλ. Lidov, The Mandylyon over the Gate 180.